

Pan bintar, pinn khindarn

Foto vodar Giada von Galèn

L'inverno è, nell'immaginario collettivo, sinonimo di freddo e neve. Un'idea che ci riporta alla nostra infanzia, alle battaglie di palle di neve, alle slittate e ai pupazzi costruiti con gli amici. Stare all'aperto fa parte della nostra tradizione ed ora è un consiglio dispensato dai pediatri di tutta Italia.

Disar bintar iz gest a bintar vo snea, odar pezzar khöht "z iz a bintar vo snea" umbrömm, äнка az hatt ägeheft a pizzle zo eapra, da, üsarne altn hãm hërta khöht: "z iz dar martzo boda vazzt di pèrng" un biar, soin lai in fevraro. 'Z iz a

bintar vo snea, a bintar von khindarn; alle gedenkpar balbar soin gest khlumma un hatt gesnibet.

Alle gedenkpar di bintadar vo dise djar: dar hoach snea, di längen aizöckkl boda soin abekhent von tèchar, un di baizan

beng boda di khindar hãm genützt zo raita, schaugante böll au nèt zo machase seng: "pinn slit machtar 'z ais, un dena di altn laüt slipfan un tüanen bea" hãmsa hërta khöht di baibar, ma an lestn hãmsa gelatt tüan, furse gedenkhante sèlbart bia 'z iz gest schümma raitn.

Atz Lusèrn di khindar soin hërta gest gebönt zo stiana auz un in alt khindargart, sèmm boda est izta dar Kultürinstitut, di khindar hãm gehatt an gart o, zo lirna no vo khlumma zo arbata di earde, zo stiana tortemitt dar natür, propio bia 'z iz gest 'z lem da atti pèrng. Est anvétze, hërta meararne khindar pasàrn di tang inngespèrrt, "umbrömm 'z iz khalt, umbrömm 'z izta dar bint", furse umbrömm 'z iz dèstar o lengse vorà dar televisióng. In di lestn djardar di dökhtür von Beleschlãnt hãm ägeheft zo khöda hoatar ke di khindar mochan stian auz in air, in di beldar, in di bisan un inn in snea o; 'z iz genümma lengse ä gerècht, pitt baritt un hãngas un lazzanse springen: ditza iz daz peste bobar alle mang tüan vor üsarne khindarn.

Auzzalt di khindar stian pezzar un khemmen sterchar umbrömm pittar khelte di batteri stèrm. Bar mang propio khön ke stian auz iz da peste kura zoa nèt zo darkrãnkha!

Giada von Galèn

'Z iz zait zo höara au pinn "Fondi Odi"

Nati per aiutare i comuni montani della Regione Veneto e Regione Lombardia, confinanti con la Provincia Autonoma di Trento e di Bolzano, i "Fondi Odi" sono diventati, numeri alla mano, un'importante fonte di contributi, per lo più utilizzati in grandi opere.

"Eh, erãndre lebet lai umbrömm dar vãnk 'z gèlt vodar Provintz vo Tria! Äna in sèll, beratar sa gestorbet alle!". Biavl vert habar gehöart khön asó? Daz meararste vo fremmege laüt boda khemmen vo auz. I hãnse gehöart i, vo au dom! In ändar tage, pinne gest zo flattr obar in Bisele, balda allz in an stroach, pinne khent zo darvéra vo dise "Fondi Odi" boda khemmen gètt, opp un zuar, alln in kamöünder boda soin attn konfi pitt üs.

Beh, an earstn hãnne pensàrt ke 'z berat o gest a schümma sachan, boda hettat gehelft in zimbar boda lem dòpo in Tèrmar. An lestn, alle di zimbar soin hërta gest arme laüt, boda hãm hërta gekhempft, tage vor tage, zo giana vürsnen. Un anvétze pinne darstãnt zo höara söttane zifre.

An mildjü zo vornäügra di Kaberlaba vo Slege, a pista vor 'z gerãita boda iz gelekk zirka afti 1100 mètre übar 'z mer, 8 mildjü hërta zo vornäügra in Verena un in Aispark vo Robãn, 750 tausank öiro zo vornäügra in platz vo San Piaro. Eppaz njãnka zo maga gloam! Alle di arbatn boda soin khent gemacht un boda bartn khemmen gemacht pitt dise Fondi Odi, makmase vennen gianante attn sito www.fondocomuniconfinanti.it. Un berapaz biar di sèllnen boda lem pinn kontribütn?

Eppaz zo schemase! Azma pensàrt ke 'z iz a baila boma khempft pittar Provintz vo Tria zoa azta khemm gebetart dar Las, un sait no da zo paita. Pittnan bege boda boll iz khent auzgerichtet ettlane vert ma, an lestn, iz asó eng ke in zèrte tökkng, mochtmase auhalt n pinn auto zoa zo macha pasàrn di ändarn.

I vörtme ke, ka Tria, vil vert vüllnsen 'z maul pitt börtar khödante ke ma mocht helvan in lentar von pèrng, ke ma mocht helvan in zungmindarhain. Ja, i sige boll bia sa helvanaz!

Lusèrn, 'z djar 2018, hatt dikiaràrt an reddito pro-capite vo 15 tausankh un 268 öiro. Ummandar von ermarstn kamöünder vodar Provintz vo Tria un o von gãntz Nord-Est. Un att d'ãndar sait von Tèrmar, sekma abevalln von hüml gèlt un kontribütn. Ma mocht gian ka Tria, pittnãndar pinn Bèrsntolar, un hokn, auz von zenn, ke äna üsãndarn di Autonomi geat in krisi. 'Z berat djüst azta, dise Fondi Odi, khemmatn augetoalt pinn trianar un südtiolar kamöünder o, senõnda geatma zo helva lai in raicharn un nèt in ermarn.

Est kheare bidrüm in moi èst. Bar sengaz, liabe lusèrnar!

Dar Nachtvogel

Bi starch izta a saidenètz?

Una rete quasi invisibile ma con una resistenza straordinaria: è la ragnatela, un piccolo miracolo in seta della natura che, nonostante l'apparente fragilità, sarebbe teoricamente in grado di sollevare anche il peso di un'automobile.

Biavl vert habar gisek a nètzh gimacht vonan vèschomgesprünst voll pitt groaze sbere trupfan reng un hãmaz givorst bia 'z tüanda sött dünne dretla auzohalta da sèll sbere? 'Z hãmsen givoarst di schientziètt o un soinda nã drauzorbata sidar ettlane djar. Di nètzan gimacht von vèschomgesprünstar soin gimacht vo

zboa toal saide: ummana piglt un iz da sèll boda auhaltet di khlumman vichela bodada draurivan un d'ãndar iz gimacht vonar spetzièll saide boda hoaz "dragline" (gespãnntar drat) un boda iz asó zechat ke si mage haltn an drukh viar vert höachar baz dar stachl un iz o sèks vert ringar. Dar profèsor Pugno vodar universitét

vo Tria vor a par djar hatt ägiheft durchzovüara an arbat z'sega bi starch 'z izta ditza saidenètz. Di arbat iz gibortet segante a vèschomgesprünst boda, nützante soi nètzh, iz girift danidar vonan rais, hatt ägihenk 'z häütle vonan snèkk un hatt bidar ginützt soi nètzh zo khear bidrüm atz rais. 'Z vèschomgesprünst iz gãnt nidar un au merarne vert un alle di vert hattz ägihenk a näügez nètzh in häütle, hërta khürtzar baz daz sèll vorãnahi. Asó, nützante soi sbere 'z vèschomgesprünst hattz dartãnt äzospãna hërta mearar dise dünne dretla un ziaga au 'z häütle von snèkk finn bo 'z hatt giböllt, zo magaz nütazn aze èst.

Vodar arbat von profèsor Pugno izta auzkhent ke vil dret saidenètz gilekk pittnãndar beratn guat zo heva an auto o. Furse nèt alln givãlltzen pensàrn att vil nètzan vo vèschomgesprünst gilekk pittnãndar; 'z iz nèt eppaz dèstar z'sega umbrömm 'z soinz nèt vichar boda lem pittnãndar, ma 'z djar 2007 izta khent givuntet in Texas, in naturãlpark affon sea Tawakoni, a gãntz groazez nètzh vo 180 mètre quadrãte, gemacht vo vèschomgesprünstar vo zen famildje boda hãm giarbatet pittnãndar zboa bochan zo maga machan a söttana arbat; kisà bettana sbere 'z magat auhalt n!

E.v.K

Istituto Cimbro
Kulturinstitut Lusèrn
Tel. 0464-78.96.45
info@kil.lusern.it
www.istitutocimbro.it

'Z geèzza vonar bòtta un vo haüt

La cucina di un tempo era più povera ma genuina. Oggi il superfluo può nascondere i sapori del passato.

In ta' vo haüt izta zèzza alladarsòrt! Bar hãmsan kartza vil o: geèzza boda khint vortgedjukht, 'z iz schade. Balma geat zo provédra boaztma neméar baz zo khoava: azma schauget boda soin di biskött izta zo leganen di hent in har: pitt odar äna zükkar, pitt tschokolãta, gimacht azpi a stèrndle, a hèrtzle, a röasle, pitt nüzza, pitt marmelãda. Inar bòtta soinda gest di bratzìelln, hert un süaz, est soinda ploaz linne güatzla inngevült pitt allz. Un geabar nèt vürsnen pittar pasta, pinn ris, pinn öl.

Dise djar izta gebest biane zèzza un di laüt soin gest arm.

Berda hatt gihatt a khua, a goaz, zboa hennen, a par konédje un a gertle, iz gest a hear, asó in soi haus soinda gest: milch, vlaisch, öala, patãtn, gele reblla, salãtt.

Berda hatt gihatt nicht hatt gehummart un hãmen geriait di trippn! Ma hatt gèzzt: ris pitt milch, muas gimacht pitt milch, bazzar, smaltz, sürcha un boatzamel un saltz; supp pitt radikkn; petarlãng gimacht pitt patãtn, saltz, milch un vasöln; patãtana pult; kavritz gimacht pitt lugãnega, boatzamel, bazzar, saltz un fèffar; vröss un snèkkng; sürchana pult pitt kraut, köstla un skodegi; smörm gimacht pitt boatzamel, prãmpoi, milch, baiz von öale, öl, saltz, smaltz un zükkar; kröftela pitt öpfln.

Di khlumman khindar hãm gèzzt in brobrosà gimacht pitt smaltz, boatzamel, bazzar un saltz.

I gedenkmar moi nona boda hatt hërta khöht: oh...balde pin gest khlumma, azze hettat gihatt a narèntzle! Inar bòtta da in lãnt soinda lai gest froumen un khèrsan. Ma hatt augilest gegrès: khèrndla, radikkng, hummargekraut.

Di sachandar boma hatt genützt zo khocha soin gest biane, ma 'z geèzza iz gest gesüntar. Di vichar soin khent augezügt pitt daz sèll boma hatt gihatt in haus odar in gart. Di khüa hãm gèzzt lai gras un höbe. In ta' vo haüt atz gegrès sprützansa alladarsòrt, in vichar boaztma nèt bazzen gem zèzza!

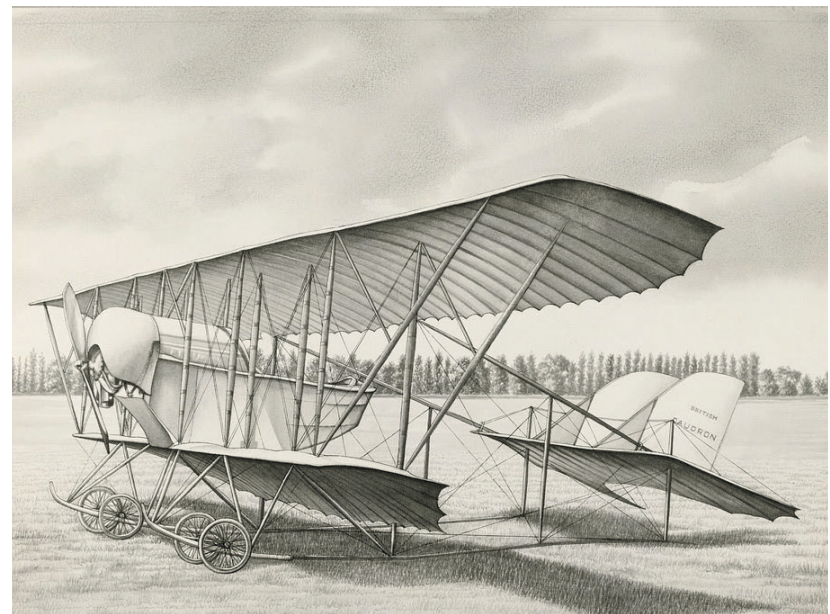
Ma nützt ploaza zait zo khocha pitt daz sèll bodaz gitt di earde, ma an lestn iz allz pezzar!

S.F.

Dar aroplã

A quasi un anno da inizio pandemia, ho pensato che mi mancasse viaggiare e mi sono allora chiesto quale fosse la storia dell'aeroplano, il mezzo che ti permette di attraversare la terra in poche ore e di cui adesso non possiamo usufruire.

'Z iz ormài quãse a djar boda hatt ägeheft di pandemia von krãntzvirus un bobar mochan quindi quãse hërta stian dahüam. I hãn pensàrt att allz daz sèll bode pin gest gebönt zo tüana un daz sèll bode insorir daz meararste iz sichar viazãrn. Asó hãnnemar gevorst bia un benn 'z izta khent augemacht dar earst aroplã, boda fin haüt iz da peste un bahèmmegarste maniara zo mövrãse afta gãntz bèlt.

Dar earst aroplã, boda gelãicht a migele in sèllnen boda soin haüt, iz khent augemacht von prüadar Wright 'z djar 1903. Disar prototipo vo aroplã hatt gehöast Flyer, ke in inglese billtz munen "dar sèll boda flattart" odar o "dar pilota von aroplã", un iz khent gimacht flattarn in America. Dar motór vo disan earst aroplã iz gest vo 16 ross un da earst bòtta bodar hatt geflattart, izzarse geheft vodar earde vo 40 mètre un vor 12 secondi. Azpar pensàrn bazta mage tüan est an aroplã, iz bintsche, ma vor di sèlln zaitn iz sichar gest sa eppaz guatz. In di djardar boda soin nãkhent soinda khent gemacht hërta pezzarne aroplã, boda hãm gemak flattarn höachar un vor lengarna zait o. Laidar però, disa näüga inventzióng, boda hatt parirt tüan lai guatz, in earst bèltkriage, iz khent genützt zo töata an hauf laüt in di bombardamenti (in zboate bèltkriage addirittura vil mearar). Von zbuantzegar djar vort, soinda khent gemacht di earst aroplã vor di laüt zo viazãra, boda pinn djardar soin khent hërta pezzar un sichrar, fin zo riva aft di aroplã bobar khennen un seng haüt.

An grazu,

Samuel Pedrazza